

BUTLLETI

DEL GRUP D'ESTUDIS SITGETANS

Any VII

Desembre de 1982

N.º 24

11 d'octubre: De l'homenatge a Ramon Planes

En el transcurs del sopar homenatge a Ramon Planes, en el dia que va rebre el títol de Fill Predilecte de Sitges, el president del Grup d'Estudis Sitgetans, Jacint Picas i Cardó, li adreça aquest parlament d'ofrena.

Honorable senyor Conseller; senyor Alcalde; el Fill Predilecte de Sitges, senyor Ramon Planes; senyores i senyors, amics tots:

Us he de dir que sempre m'havia semblat molt oportuna la data d'avui per dur a terme aquest homenatge. I m'havia semblat molt adient perquè avui és la vigília del dia en què commemorarem el descobriment d'Amèrica. Perquè al descobridor i almirall de la mar oceana, Cristòfor Colom, nosaltres no li discutirem l'honor de ser català, però sempre li podrem retreure que no sabem de quina casa era. I un home que no sabem de quina casa és, ja se sap, considerat capaç de fer alguna malifeta, i encara que Colom va arrodonir el món, no ens n'acabem de fiar.

I encara, del nostre Fill Predilecte, Ramon Planes Isabal, ens en podem fiar més perquè sabem ben bé de quina casa és, quins són els seus títols i la netedat de la seva sang, es conserva la casa on va néixer i a les tertúlies dels «quartos de reixa» podrien contar-nos de la seva família fins a la tercera o quarta generació. En efecte, Ramon Planes va tenir per avi Francesc Planes i Rigol, i sembla que procedeix d'aquí un dels motius de la família que vénen a ser com els títols nobiliaris adquirits per fets de la vida comercial o familiar, tan honrosos com els adquirits per fets d'armes, dels quals no se'n conserva cap menció a la seva família. O sigui que el títol de Rigolet li ve pel seu avi patern en línia directa.

Tenim també un altre títol que li ve per la línia de la mare del seu pare: el de descendent de can Xiquillo; la seva àvia era Francesca Robert i Camps, i aquest títol amb aire d'havanera, de can Xiquillo, s'explica pel parentiu amb els navilers Carreres, establerts a Nuevitas, on traficaven amb fusta i rom, cafè i aiguardent, i és clar que un títol que procedeix de Cuba li dona un caràcter sitgetà del segle dinou ben autèntic. Hi va haver un estol de germanes de can Xiquillo, des de la Gran, que encara recordo, les intermèdies i la Xica, que era l'àvia d'en Ramon i totes elles van ser caps de branca de diverses famílies que duïen el cognom de Robert. L'establiment que era conegut com a «Can Xiquillo» es dedicava a una substanciosa professió: feia botifarres i embotits d'una qualitat llegendària. He sentit molt no haver pogut oferir-vos en aquesta taula una mostra de la seva producció, però la casa va tancar a la primera desena del segle. Aquesta Xica de can Xiquillo, la mestressa, va ser qui va representar millor el paper de dona sitgetana quan es produí l'arriba-

da de Santiago Rusiñol a Sitges per l'octubre de 1891.

Hem anomenat Santiago Rusiñol. Avui se'ns fa difícil d'imaginar què va significar per als sitgetans l'arribada de Rusiñol, què va significar per a en «Tiago» la trobada amb els sitgetans. Cal recórrer al que el mateix Rusiñol va dir i va professar. ¿Caldrà repetir allò que «la malvasia és vi, or la costa, claror el cel, foc les dones i tot neda en una atmosfera de vida i d'amistat»?

Rusiñol va prendre possessió de can Xiquillo com a casa seva. Quan venia a Sitges, la Xica li feia de mare, en Josep Planes era el seu germà. I el seu dinamisme i la seva simpatia eren tan grans que qualsevol paraula seva era escoltada com la d'un profeta d'una mística nova i amagada: el Modernisme.

Ara em vull referir a la branca materna del nostre Fill Predilecte: els Isabal, que segons delata el cognom alt-aragonès amb arrels navarreses, donen el segell de fermesa i tossuderia pròpia dels fills del reialme veí. També deu procedir d'aquí el nom de Ramon. Tenim, doncs, per ben assentat que abans de ser Fill Predilecte de Sitges, el nostre homenatjat va ser fill de Josep Planas i Robert i de Maria Isabal i Ferrer. El seu pare va ser alcalde de la vila en dues ocasions, abans i després de la Dictadura, perquè com que ell i el general Primo de Rivera no es feien gaire, es va estimar més deixar el càrrec aquells anys del seu mandat. Del naixement d'en Ramon no se'n fa esment ni a l'«Eco» ni al «Baluard». El cert és que va néixer a Gèminis i l'any el podeu trobar a qualsevol enciclopèdia.

Permeteu-me, ara, que deixi entrar els records personals meus que ens ajudaran a fixar la memòria de la senyora Maria quan, entre altres nois amics d'en Josep Planes —aquell germà mort quan només tenia vint anys—, anàvem a jugar a casa seva, durant les vacances d'estiu o els dijous a la tarda que fèiem festa a estudi. A l'hora de berenar, la senyora Maria ens donava aquella coca amb xocolata tan bona, mentre repassàvem amb l'ajuda d'un mapa que en Josep tenia clavat a la paret les peripècies de la guerra d'Abissínia, sense que sospitàssim, innocents que érem, que aviat canviàriem de mapes i de guerres i que els fronts passarien més a la vora, per Madrid, per Bilbao i per l'Ebre.

Mentre jugàvem a la guerra d'Abissínia, o fèiem teatre, o rodàvem pel Cap de la Vila, allà dins al despatx del senyor Planes —justament allà on ara hi ha la botiga de sabates— es produïen molt sovint debats que, pel que podíem entendre, eren una miniatura dels que s'esdevenien al Parlament de Catalunya. Eren en Ramon i el seu pare que entaulaven debats amb tota formalitat i amb tota la seriositat que la política exigeix per ser fructuosos. Nosaltres, la

quitxalla que jugava al passadís, no ens adonàvem de la seva transcendència. A vegades arribava en Tolo, el fidel encarregat de la fàbrica, i per força havien de baixar dels escons parlamentaris per haver-se-les amb les qüestions del gas que feia bullir l'olla de la casa, una olla, però, que sempre s'allargava a atendre les necessitats d'altres cases la situació de les quals reclamava ajut.

Nosaltres llavors no sabíem que en Ramon ja havia participat o participava com a col·laborador en diversos setmanaris i revistes de la comarca i havia estat secretari de redacció de «L'Amic de les Arts», la revista que encetava un nou estil de premsa comarcal, que era una altra cosa respecte de les altres i que dirigia Josep Carbonell i Gener. D'entre aquests setmanaris, ara recordem el «Baluard de Sitges», «El Carrer» de Vilanova, la «Gasetta» de Vilafranca, «Opinem», «La Punta» i «La Publicitat» de Barcelona. Però el nombre més abundós d'articles seus l'he trobat a la «Gasetta de Sitges», setmanari excel·lent que dirigia Gaspar Virella, aquell mestre d'obres que podia ser exponent de la «Catalunya que treballa i que juga», en definició de l'Eugeni d'Ors.

En el número de la «Gasetta de Sitges» d'11 d'agost de 1929, en una de les seves «variétés», en Ramon es planteja uns interrogants que bàsicament són els mateixos que es pregunta ara: «Per què la mar és tan dolça i tranquil·la? Per què les rems d'aquella barca es mouen amb un ritme tan pausat i segur? Per què hi ha una vela a l'horitzó, com si fos el teló de fons a aquesta magnífica escenografia? Per què aquest bell ordre i aquesta bellesa estàtica circumdant-se, si res de tot això no mitiga la meua set intensa de... de què, Senyor, de què?»

En un altre número de la «Gasetta», a la vora de la Festa Major en Ramon traça un programa que gosàriem brindar a la Comissió de Festes per si algun dia el vol posar en pràctica, per subversiu i fantasiós que el trobin: aquí n'hi ha uns fragments:

«El dia 23, netejada de cases tot el matí. A les dues de la tarda, les dones de Sitges anirien a donar un tomb amb avió per damunt de la vila. Quan n'estiguessin cansades, es deixarien anar a l'espai proveïdes de paraigudes; a terra, trobarien els seus homes menjant síndria. El castell de foc de la nit fóra sensacional: hom bombardejaria les cases i construccions indesitjables que desgraciaven Sitges» (això ho podria fer la Comissió d'Urbanisme).

«Dia 24, de bon matí, les noies sortien a passejar amb bicicleta pel Passeig Marítim. Després, hom aniria a la missa de campanya en honor de Sant Bartomeu, que es diria als Pins Vens. Acabada que fóra, tot baixant al Cap de la Vila, algú recitaria un poema per l'estil del «Martirio de Santa Olalla», de García Lorca, que fóra dedicat al nostre patró i escrit per un autor local.

«El dinar consistiria en un parell de sandvitxs, orange crush per beure, i «laitos» (al noi no li fan por els neologismes).

Després, l'any 36, va venir el que tots sabem. Nosaltres vèiem que en aquella casa eren gent d'ordre, però també vàrem poder veure que no esperaven cap prodigiós alliberament. Les col·laboracions i articles d'en Ramon es van espaiar, però hi trobem l'inici de les seves obres de teatre i de les seves novel·les.

Ens podríem situar al Sitges dels anys 40, quan Ramon guaitava des de casa seva, a la platja de Sant Sebastià, el mar. Les coses per les quals ell havia escrit i lluitat s'havien fos d'una manera incomprensible. Ara ell podia fer-

se seu el vers de Foix: «Es quan dormo que hi veig clar, foll d'una dolça metzina». Fora del mar de Sitges i de la família, no quedava res. Ell es tancava a la biblioteca, al segon pis, començava a donar forma als seus llibres, dels quals intentaré de fer-vos un resum llampec.

Ramon Planes té dues novel·les l'acció de les quals situa a les nostres comarques: «El pont llevadís», editada per Aymà, l'any 1950, i situa la seva acció a la Seu d'Urgell; i «El Cercle de Foc», editada per la Selecta l'any 52. Com Duhamel i altres escriptors vol situar les seves novel·les en el redós d'una família i en un dels nostres centres comarcals. Així, a la Seu d'Urgell, l'autor dona vida a un doctor, Pere Fuster, que deixa córrer les hores tombant els fulls dels seus llibres i deixa que Joana Mates l'esperí fins que les hores bèl·liques precipiten el final.

«El Cercle de Foc» és el retrat d'una família Carreras, de Banyoles, propietària d'una adoberia de pells. Les tempestes es desfermen vora l'estany, les tempestes econòmiques fan trontollar la fàbrica, que se salva amb el sacrifici que s'imposa sobre uns i altres.

«Confessió en el tren», editada per la Col·lecció Lletres l'any 54, és una novella curta que situa la seva acció a la França vençuda i ocupada. André, Elvira, Joan, es debaten entre l'amor i la fidelitat jurada. La guerra és el motiu i el protagonista d'aquest llibre.

«El llibre de Sitges», editat per la Selecta l'any 52 i reimprès ara fa poc temps, és dedicat per l'autor al seu pare, que li hauria agradat de tenir el llibre a les seves mans. Si diguéssim que «El llibre de Sitges» és un cant a Sitges, a més de dir una cursileria, diria una mentida. Perquè aquest llibre és alhora un itinerari espiritual i un recull consciencios de dades que va anar recopilant amb suor entre els 37 títols de la seva bibliografia. Aquí s'hi troba tot el que s'ha esdevingut a Sitges des que era poblat pels remots habitants que jueuen a la necròpolis de sota el Vinyet fins al Certamen Literari convocat per la joventut d'Acció Catòlica l'any 1946, passant, és clar, per l'adveniment de Santiago Rusiñol i els seus.

Els anys s'escolen entre els llibres i la feina professional, preparant conferències, acudint a reunions ciutadanes, com les de Foment del Turisme i d'altres. Però la vida és això i alguna cosa més. És, d'improvís, topar-se amb el pas barrat. Quan al relloige s'acaben les hores es fan realitat les paraules del poeta de Sinera:

«Al meu record arriben olors de mar vetllada per clars estius. Perdura en els meus dits la rosa que vaig collir. I als llavis, oratge, foc, paraules esdevingudes cendra».

Des de la solitud el criden, malgrat el cingle que els separa, els seus ulls.

Més endavant, altres ulls el fitaran, els dels companys de la feina, els ulls dels seus cosins Joan i Josep Maria Massip, els de Salvador Marsal, els d'Artur Carbonell. Més ençà, els de Josep Sala, els de Josep Mirabent.

L'any 61 Ramon Planes fa un destacat servei a la comarca. Albertí li edita «El Penedès i el Garraf», que és una descripció de la totalitat de la comarca, la seva gent, la seva economia, la seva història, el seu aspecte físic. Tothom trobarà en aquest llibre la dada útil, el detall exacte relacionat amb la munió de viles i pobles del Penedès. Més m'hi estendria, però la concisió m'obliga a anar endavant.

Amb el text de «El Modernisme a Sitges», Ramon Planes obté el Premi Ixart 1968, i l'obra és editada per la Selecta l'any següent.

Com diu Ramon en el seu llibre, el programa de Rusiñol era fet d'abraçades, d'un permanent convit a caminar junts pels camins de l'Art i de la Bellesa. Però si és veritat que ell tenia la documentació bàsica, els papers que havia rebut del seu pare, permanent conservador de papers, amb això sol només hauria fet un catàleg. Ramon Planes va fer l'esforç de revifar allò tan difícil de definir com és el Modernisme, de retratar la boira que embolcalla els seus camins. Qualsevol que vulgui penetrar en aquest món ho farà a través d'aquestes pàgines, que són escrites pel nét de la Xica de can Xiquillo, d'un nét que uneix a la tradició familiar la voluntat de donar forma entenedora a un moviment estètic i literari tan eteri i indefinible.

Ara Ramon Planes gira la mirada cap al Penedès, altra vegada, però, no a l'actual sinó a l'històric. Dalmau edita l'any 1970 el «Mir Geribert, príncep d'Olerdola» en la seva col·lecció Episodis de la Història, que recull una completa notícia de la vida del magnat turbulent del segle XI i que s'aixeca més d'una vegada contra el seu senyor, el comte de Barcelona.

L'any 1971, Edicions 62 li edita «Santiago Rusiñol per ell mateix», que Ramon Planes ha triat, tal com ell diu, entre els textos més interessants i que alhora reflecteixen i expliquen els moments més destacats de la seva vida.

Com que en Ramon és i continua essent administrador de l'hospital, crec d'interès que recollim aquí un fragment en què Rusiñol hi dedica un elogi:

«Si mai tinguessis la dissort d'haver d'anar a un d'aquests refugis, Déu et porti a l'Hospital de Sitges. El cos anirà fent el seu fet, però l'esperit no patirà i si mors, no seràs un número. Beneïts siguin els pobles on no hi entra la simetria! El cor no n'és, de simètric! I el nou hospital de Sitges és fet amb el cor d'aquell poble».

L'any 1972 assenyala l'aparició de dos llibres de Ramon Planes, una novella i un llibre d'assaig. La novella és «La terra té camins». Ara, l'autor ja no té la intenció de situar la novella en cap lloc ni comarca concrets. Potser, com que el tema del llibre són els fets de la guerra i la postguerra, no vol carregar els neulers a cap comarca, a cap dels nostres pobles. És la novella de l'oblit i el perdó, del triomf dels uns i de la vergonya dels altres, només superades per una mica de comprensió i un esforç per la convivència. «La terra té camins» va ser editada pel Club dels Novellistes.

El llibre d'assaig és «El mestre Morera i el seu món», editat per Pòrtic. Com que no hi podia haver Modernisme sense melodies, Ramon Planes s'acarà un dia amb la figura del modernista-músic més rellevant dels que formaven l'Olimp del Modernisme i a més vitalment enllacat amb la gent de Sitges pel seu matrimoni amb Maria Riera. La figura tan discutida del mestre Morera és estudiada amb amor en tota la seva peripècia vital.

L'any 1974 Editorial Pòrtic li publica «Rusiñol i el Cau Ferrat», que Ramon dedica a contar el naixement del Cau, i així com aquest naixement fou obra de Rusiñol, també aquest llibre fou l'obra de l'amor intelligent del seu autor per Rusiñol.

Quan Ramon Planes encara fumava amb pipa va escriure dues novel·les de tipus detectivesc que li va editar Editorial Pòrtic els anys 1973 i 1976. Aquestes dues novel·les, amb la seva dosi de misteri, de «suspense», d'enjòlit, duen per títol «Crim al carrer de Tuset» i «La filla del pintor». Quan ens va dir que havia renunciat a la pipa vàrem témer que la sèrie de policies i

de detectius no s'estrangués. ¿Fóra massa sacrifici el retorn a la pipa per poder reprendre la sèrie? Elemental, amic Ramon.

Ara tenim Ramon Planes a la vora nostra, que acaba de rebre de mans del nostre alcalde el títol de Fill Predilecte de Sitges. El felicitem cordialment. L'expedient instruït demostra que els seus fets l'havien de fer, realment, Fill Predilecte. I hem de felicitar també el nostre Ajuntament i els regidors que el van votar per l'acte de justícia que han dut a terme, un acte de justícia que de manera reflexa honora també el nostre Ajuntament.

Ja sé que deixem fora d'aquest esquema biogràfic moltes coses que hi podríem afegir, com les seves honorables estades a la presó, la seva tasca de traductor, les obres de teatre que esperen qui les posi dempeus. Si moltes coses no hi han cabut, la culpa és d'ell que n'ha fetes tantes. Les hores, la vida que ha cremat al servei de la idea d'una pàtria «cultura, rica, lliure, desvetllada i feliç»; idea adés sepultat, adés revifat que ens fa meditar sobre la inestabilitat de les coses humanes. Ramon ha seguit les hores plenes i les hores amargues amb aquell punt de ponderació que l'aproxima a aquella frase de Santa Teresa, ara que està d'actualitat, que diu que «la vida es una noche pasada en una mala posada».

Alguns de nosaltres potser trobaríem l'expressió de Santa Teresa massa radical, com de mística que no raona solament amb el cap ni amb el cor, sinó que la claror li ve de més endins, la veu d'una dona que segueix solament el seu Amat. Potser la podríem matisar amb una definició ben distant d'aquell pensament que és, tal com diu l'autor de «La Ben Plantada», que el nom de Teresa té gust de coca ensucrada. Ben mirat, tot té els seus punts de vista i és molt difícil definir les coses amb una sola frase.

Hem anomenat el nom de Teresa i això ens duu a fer present la seva muller, Maria Teresa, que pel seu estat de salut es veu obligada a no ésser avui entre nosaltres. Ella i en Ramon fan camí tots dos i es divideixen la tasca. En Ramon va al matí a l'hospital, aquell hospital que va captivar Rusiñol. Va a l'«Eco» a dur les insòlites aventures del Tirant. A Barcelona, a fer les gestions múltiples de cada setmana. Maria Teresa, com aquella reina de l'illa grega, defensa la llar tot teixint i desteixint projectes i somnis, segura, mentre espera el retorn d'ell, ple de tants entrebancs. El que importa és afermar l'esperança, la il·lusió del demà, l'amor. Ella viu de la claror i de la pau que es respiren a la seva galeria.

Ara, el Ramon ha tornat a sortir. Li cal espiar el darrer secret de Sitges. Però no cal que ho conti jo. Millor ens ho dirà Tomàs Garcés, el poeta amic, que sembla que ara parli per en Ramon:

«O poble meu, com te conec;
sé l'ombra dels teus arbres
i la remor segura de la font
m'ha lliurat el secret de la teva tonada.
Dormi la font i el carrer vora el mar.
Dormiu, que us vetlla la meua mirada».

Ara, el Grup d'Estudis Sitgetans et prega que acceptis un minúscul record d'aquesta diada, consistent en un espai obert, una finestra per on hi entra la nostra admiració i afecte.

JACINT PICAS I CARDÓ

President del Grup d'Estudis Sitgetans,

Guia artística de Sitges

Text presentat per l'estudiant de BUP Jordi Artigas i Masdeu, alumne de l'Escola Pia, al Concurs «Josep Carbonell i Gener», que ha obtingut el premi corresponent a l'any 1982.

Aquest treball conté un índex, una relació de llibres consultats i vuit fotografies adients, dels museus de Sitges.

Introducció

Eren dos quarts de nou del matí d'un dia asolellat, en Pau tragué el cap per la finestra i s'adrelitá de veure aquell cel tan blau, mes no tenia cap cosa important per fer en aquell dia. «Llàstima», es digué. Però de cop pensà que no podia quedar-se sota aquelles quatre parets. Es vestí i marxà de casa sense cap idea fixa, mes en passar per un estret carrer va veure el tren i de cop i volta se li acudí una bona aventura.

Arribà a l'estació més propera i pujà en un tren, destinat a Tarragona, però després d'una hora de viatge parà a Sitges. «Sitges?», es preguntà en Pau. Baixa i com que no coneixia aquella vila pensà que aquell era el dia idoni per a fer-ho.

L'estació li semblà bonica («però a on aniré?»). Baixà pel carrer Francesc Gumà i Sant Gaudenci, però en arribar a la cantonada del carrer de Sant Francesc preguntà a uns homes que allí havia on es podria trobar un lloc cultural per a visitar, i l'adreçaren al

Museu romàntic provincial

Està instal·lat a l'anomenada Casa Llopis, en el carrer de Sant Gaudenci. El fons del museu està fet per un llegat fet a Sitges pel diplomàtic sitgetà Manuel Llopis de Casades.

Es un edifici del segle XVIII de noble presència, les sales alberguen interessants mobles de l'època isabelina. Es d'estil neoclàssic, amb elements arquitectònics pintats, i els murs de les sales principals decorats amb grisalles de tema bíblic. Els complements, com llums, porcellanes, rellotges, gerros, cortinatges, etc., són de l'època i corresponen a diversos estils, des del Lluís XV —passant pel Lluís XVI, Directori i Imperi— fins als genuïnament vuitcentistes, com el Ferrandi i Isabelí, que cobreixen el vast període del Romanticisme.

També guarda una mostra singular de carruatges i velocípedes del segle passat.

Can Llopis fou la casa pairal d'una antiga família sitgetana, a la qual va pertànyer fins a l'any 1935 en què per disposició testamentària fou cedida a la Generalitat amb el fi concret que s'hi instal·lés el Museu Romàntic. La guerra civil retardà el seu compliment fins a l'any 1943, en el qual la Diputació de Barcelona es féu càrrec del llegat. Després d'una acurada restauració i acondicionament fou inaugurat l'any 1949.

Entre les sales de la Planta Noble destaquen: la Sala de Música, on transcorrien les plàcides vetllades literàries i musicals —s'hi poden veure diferents instruments, com la lira-guitarra típicament romàntica, una arpa, un orgue portàtil, un curiós piano-armari i alguns aparells de música mecànica, la Sala de Ball, la sala i alcova d'estil Lluís XVI, amb un sumptuós llit adosserat, i al centre de la sala, damunt una tauleta, una de les peces més captivadores del museu, una nineta automàtica, vestida a la moda

del segle XVIII, tocant el clavecí. La Sala de Joc, amb diverses mostres de jocs de cartes. L'Oratori, concedit pel papa Gregori XVI l'any 1837. El menjador amb mobiliari de caoba, isabelí, amb curioses incrustacions de zenc i fins i tot la cuina i el forn són dues peces de la casa boniques. La llum del menjador és de cristall de la Granja de 40 braços.

A la planta baixa, i per completar l'evocació del vuitcents, s'hi exhibeixen tres sèries de diorames. Una escenifica les etapes més importants de la vida d'una dama nascuda el 1825. L'altra representa diversos aspectes de la vida social. I la tercera reviu costums catalanes o aspectes de la vida popular. En la Sala de la Moda, un seguit de petits maniquís mostren l'evolució de la indumentària del segle XIX.

Tot està perfectament conservat i fa la impressió que la vida quotidiana no ha parat en cap moment a l'interior de la Casa Llopis, malgrat el temps que fa que està feta.

El jardí és preciós, l'aigua de l'estany és transparent i descansant un moment allí, fa la sensació que qualsevol moment se sentirà una rima de Gustavo Adolfo Bécquer.

Al soterrani s'ha reconstruït el celler, rememorant el que hi havia a la casa, d'on sortia la famosa malvasia que els Llopis exportaven a Amèrica el segle passat.

A la segona planta s'hi exhibeix la deliciosa col·lecció de nines del segle XIX, propietat de Lola Anglada i cedides al ja anomenat museu. Col·lecció augmentada, després, per diversos donatius i que compta amb més de 500 peces. Entre les quals s'hi veuen nines de fusta, de cera, de cartró i, sobretot, de porcellana; nines maniquí, nines de luxe i, és clar, nines de jugar. Hi ha nines franceses fabricades l'any 1865 per la fàbrica Jumeau, d'altres de l'any 1880. També se n'hi troba d'angleses i alemanyes.

L'impressionà el museu i en Pau cregué que no havia perdut el temps en venir a Sitges.

A la sortida, va tirar carrer Bonaire avall, el caminar el conduí a la platja, bonic passeig, aquell mar tan blau, poques poblacions tenen un conjunt de platges emmarcades per un paisatge tan bell i singular com Sitges. Platges grans, de fina sorra, poca profunditat i presidides per la bonica església de Sant Bartomeu, ribetejades per llargues files de palmeres. L'estàtua de «El Greco», feta construir, segons li indicaren, per en Santiago Rusiñol.

Sitges està molt resguardada dels vents del nord per la cadena muntanyosa del Garraf i dels vents de llevant per les modernes urbanitzacions i això fa que el clima sigui agradable.

Mirà enrera i va veure aquell passeig marítim interminable. Almenys té dos quilòmetres i mig, digué en Pau tot pujant les escales de la Punta. Quedà parat en veure la traça arquitectònica de l'església.

L'església parroquial

Està situada en un lloc ideal, damunt un petit promontori, des del qual es divisa una esplèndida i àmplia panoràmica marítima.

La nostra primera parròquia fou dedicada a Santa Tecla. Sembla que fou per allà el segle XV que la parròquia passà a estar, com ho és en el dia d'avui, sota la doble advocació de l'antiga patrona i Sant Bartomeu.

Creuen que l'església de Santa Tecla degué

ser una bella església romànic-gòtica, on les obres de bon gust no eren escasses.

L'edifici actual fou construït entre el segle XVI i el XVIII, afegint-se el 1815 un nou altar que va ésser destruït durant la guerra civil. És d'estil barroc i s'alça en el mateix punt on va estar la vella.

En l'interior s'hi pot veure el valuós retaule dels sants patrons Santa Tecla i Sant Bartomeu, decorat a finals del segle XV pel mestre napolità Nicolau de Credenza i l'altar barroc de la Verge dels Dolors, obra de l'escultor Joan Roig i el decorador Joan Muxí. Fou acabat de construir l'any 1702.

La nostra església conserva les relíquies de dos sants, de Sant Bartomeu i de Sant Lli. D'aquest últim tenim un os o canyella d'un quart de pam que lliurà a dita vila el fra Joan Garcia, monjo de Montserrat, el dia 19 de març de 1697.

En conjunt l'església parroquial va costar 52.000 lliures catalanes. La capella del Santíssim fou beneïda el 19 de març de 1856. Posteriorment, la decorà el pintor Darius Vilàs. També hi ha l'anomenada Porta de Santa Caterina, Arcadi Mas i Fondevila pintà les noces místiques de la santa.

La parròquia és, per a uns, l'arca de la Fe, per a tots, el més bell resum del nostre poble. La seva façana constitueix l'estampa representativa de la vila, ja que ha estat reproduïda per pintors, fotògrafs, cartells, etc.

Caminà un xic més el nostre viatger i a pocs metres de l'església hi trobà un altre bonic edifici:

L'ajuntament

Es tracta d'un edifici del segle XIX, que es troba en el mateix lloc on hi havia el Castell de Sitges, donat pels Comtes de Barcelona a Bernat de Fonollar. Al terme municipal hi havia diversos castells, entre ells el de Miralpeix i el del Garraf, el costat del qual el comte de Güell ordenà construir el palau dissenyat per Francesc Berenguer.

En el seu interior la decoració és bonica, sobretot el Saló de Sessions.

El foraster, que ja no s'hi sentia tant, pensà que encara li havien de quedar moltes coses boniques per veure i ho preguntà a un guarda que allí hi havia. Orientat, passà pel corraló, però abans de travessar-lo dedicà una mirada al monument del doctor Robert, fill de Sitges i bellament rodejat de palmeres i es trobà de cop amb

El museu de Maricel de Mar

Està instal·lat en l'antic hospital de Sitges, en un bell edifici d'estil gòtic situat en el «Racó de la Calma».

Abans de l'any 1326 Bernat de Fonollar féu construir damunt les roques del mar l'hospital, que posà sota l'advocació de Sant Joan Baptista, el qual hospital fou engrandit durant el segle XIX i declarat municipal per reial decret el 13 de juliol de 1854.

Fou en aquesta antiga construcció del senyor de Sitges on prengué vida Maricel. El dia 3 d'abril de 1910 es firmà l'escriptura de venda de l'edifici, a favor del súbdit nord-americà mister Charles Deering. Tot seguit es firmà l'escriptura de compra de l'edifici de «La Pedrera», propietat de Sebastià Sans i Bori, destinat a l'erecció del nou hospital.

Fou Cases qui, a París, conegué mister Deering, el ianqui (així se l'anomenava a Sitges), administrador de l'obra d'aquest artista. El nord-americà vingué a Barcelona i aquí el pintor el presentà a Miquel Utrillo, que més tard fou el director de les obres de Maricel.

Cal destacar els capitells de Pere Jou, que foren el primer pas en ferm donat per aquest magnífic escultor.

El museu fou posteriorment acondicionat pel Servei Provincial de Conservació i Catalogació de Monuments, i inaugurat el 30 de juny de 1970.

Les obres que omplen les sales del Museu de Maricel de Mar provenen del llegat fet a la Diputació Provincial pel doctor Jesús Pérez Rosales.

Es tracta d'una valuosa col·lecció d'escultures, pintures, orfebreria, ferros forjats, ceràmiques, etcètera. Mereixen especial menció, una *Adoració dels Reis*, tela hispano-flamenca del segle XV; un *Naixement de Sant Joan*, fusta de l'escola palestina; *La Verge entre els Angels*, fusta del mestre de Maluenda; els sis panells alegòrics sobre la primera guerra mundial pintats per Josep M. de Sert el 1917, i quadres firmats per Vicenç López i Esquivel.

En la col·lecció d'escultures destaquen un *Santiago «Matamoros»*; un *Calvari*, talla gòtica del segle XIII; la *Mare de Déu del Fai*, talla en alabastre del segle XV, procedent del cenobi de Sant Miquel del Fai; un bust de *Gitana*; *Repòs i Aurora*, obres tallades en marbre, de Rebull, i *Desconsol*, de Joan Llimona.

El bon gust amb la decoració i l'elegància amb el mobiliari ressalten en l'acollidor Saló de Música.

En Pau sortí entusiasmat. Bé era ja hora de migdia, li dolia haver de perdre unes hores per dinar, mes els llocs que li interessava anar també tancaven i baixant fins a la platja de Sant Sebastià buscà un petit i acollidor restaurant, i així saborejà també una mica la gastronomia sitgetana.

Els plats eren exquisits, des de la sopa de peix fins el suquet típic del litoral català. Per a postres un dolç i res millor que la molt sitgetana malvasia, vi procedent dels ceps que els almogàvers van portar de la ciutat grega de Malvasia, de la qual té el nom.

Tot passejant admirà el monument a Santiago Rusiñol. Més tard s'explicaria el motiu pel qual els vilatans l'estimen tant.

Ja estava obert i pagà l'entrada del

Museu del Cau Ferrat

Està situat en el antic barri de Sant Joan, al costat del «Racó de la Calma». El Cau Ferrat està instal·lat en un contrafort que fa a la vega da d'esplèndid mirador sobre el mar.

El museu està íntimament lligat a la memòria de Santiago Rusiñol.

El propi artista català diu, recordant la visita que el 1891 va fer al Museu Balaguer, de Vilanova i la Geltrú: «Anava jo caminant pel món, fent camí, saltant torrents i barrancs, quan un dia vaig veure una terra on el sol hi brillava més que en altres llocs, on el cel era més blau, les cases eren blanques i sense neu i tot estava verd i florit, i m'hi vaig parar». El lloc era Sitges on Rusiñol va comprar una casa vora del mar, instal·lant en ella el seu museu del carrer de Muntaner de Barcelona. Així va néixer el Cau Ferrat, inaugurat l'11 de setembre de 1893, el dia següent de celebrar-se la segona festa modernista.

Un any més tard, després d'haver comprat

Rusiñol una altra casa, també destinada al Cau Ferrat, s'inaugurà aquest definitivament.

El museu s'enriquí amb la presència de dues obres d'El Greco, *Sant Pere* i *Santa Magdalena*, portades per Rusiñol des de París i van entrar al poble amb processó fins al Cau.

Santiago Rusiñol portà a Sitges grans personatges de les arts i de les lletres, Ganyet, la Pardo Bazán, Joan Maragall, Puig i Cadafalch, Ramon Cases, Manuel de Falla, Enric Morera, etcètera.

El Cau Ferrat es conserva substancialment igual que en l'època de la seva fundació. El cultivat esperit de Rusiñol impregnà l'atmosfera de les seves sales a les que el mar s'apropa amb nostàlgia.

Santiago Rusiñol donà a Sitges el Cau Ferrat i la vila va rebre la donació el 1933, als dos anys de la mort del pintor i dramaturg. Posteriorment la Diputació Provincial de Barcelona es fa càrrec de la direcció, conservació i administració del museu.

El museu consta de dues plantes. El Gran Saló, situat a la planta superior, d'estil modernista, ocupa tota la superfície de l'edifici. La seva orientació al mar i l'amplitud de l'estança li donen un aire romàntic i majestuós.

El Cau Ferrat reuneix una gran col·lecció d'obres de Rusiñol, entre les que figuren els quadres titulats *Mujer granadina*, *Pati de Montmarire*, *La poesia*, *Palau de Vizar*. *La nena de la clavellina*, així com retrats de Sarah Bernhardt i els dels anarquistes autors del famós atentat contra el teatre del Liceu barceloní.

Es també important l'aportació de Ramon Cases, les seves obres són *Dona suburena* i *Ball en el Moulin de la Galette*, així com els apunts al·lusius a l'«Auca del senyor Esteve», popular peça de teatre de Rusiñol.

Estan representats així mateix altres importants pintors, com Picasso, un oli amb motius taurins i quatre dibuixos; Dario Regoyos, Zuloaga, Utrillo i Anglada Camarasa.

Tenen gran interès les escultures, entre elles la *Maternitat*, de Manolo Hugué; l'*Adoració dels Reis*, d'estil anglès, i les talles en alabastre titulades *Maria Magdalena* i *Verge amb Maria Salomé*.

La valuosa col·lecció de ferros forjats és la més important d'Espanya.

El mes de febrer de 1935 la vídua de Pau Gargallo oferí el *Penell del gall*, obra de Gargallo.

Li explicà el bidell del museu que cada setmana les noies sitgetanes porten un ram de flors

a Santiago Rusiñol com a mostra de la seva admiració.

Mai no hauria cregut que aquesta petita vila tingués en el seu interior tantes meravelles. Li faltava per veure el

Museu de Maricel de Terra

Situat també en el «Racó de la Calma», consta també de diverses e interessants col·leccions de vidre i ceràmica, joies i mosaics, ferros, així com la col·lecció de vaixelles d'Emerencià Roig i Raventós, escultures de Pere Jou i pintura de Rusiñol, Mas i Fontdevila, Roig i Soler, Sunyer i A. Carbonell, entre altres.

El fet és que Maricel està ple d'obres d'art importants, canviant el seu primer ambient, diguem-ne «casolà», per un de molt senyorial, on tot eren peces antigues i d'un valor inestimable.

Les portes i les finestres dels antics edificis desaparegueren per altres d'autèntiques i antigues, procedents la major part de monuments històrics de Catalunya, i també d'altres regions espanyoles, com l'antiga porta-torre del cap de pont de la ciutat de Balaguer. La pinacoteca, antiga i moderna, anava adquirint importància.

En el Saló d'Or hi ha el famós altar brodat procedent de la catedral del Burgo d'Osma on figuren les armes del seu donador, En Pere de Montoya, bisbe que fou de la diòcesi. Cal destacar que aquesta peça fou adquirida per mister Deering als Estats Units i portada més tard a Sitges.

La felicitat li omplia el cor, era ja tard i havia de tornar a casa, mes aquell Sitges tindria per a ell un record inoblidable. Li quedaven les ganes de tornar-hi algun dia no massa llunyà.

Amb aquest pensament —travessant carrers i carrerons i ja fosc— va arribar de nou a l'estació, el tren no tardaria, esperem un xic, ja és aquí i puja, fins a la pròxima... adéu.

JORDI ARTIGAS I MASDÉU

Llibres consultats

Llibre de Sitges, de Ramon Planes.

Cultura mediterrània a Sitges, dels autors José Camón Aznar, Ramon Planes, Albert Folch i Rusiñol, Miquel Utrillo, J. Albert Valls i Jové, Xavier Costa Clavell i Lluís Trias de Bes.

Todo Sitges, Editorial Escudo de Oro.

Catàlegs dels diferents Museus.

El document de dotació de l'església de Sant Miquel d'Olèrdola (4)

EXPLICACIÓ DEL TEXT

El text d'aquest document i la seva traducció necessiten un comentari que aclareixi els mots poc corrents i que expliqui per què en alguns casos determinats he preferit una traducció en comptes d'altres també possibles. En canvi no parlaré dels noms geogràfics ni de persona, als que dedicaré capítols especials, com tampoc de la data del document, que també tractaré a part.

Les tres línies inicials (1. 1-3) no són originals. Amb això vull dir que no solament no eren al document que es va escriure en el segle xè, avui perdut, sinó que tampoc no són atribuïbles al copista que el va traslladar en el segle XIII als

Libri Antiquitatum. Semblen ser un encapçalament posterior, que algú va introduir com a resum del contingut del text, aprofitant l'espai que havia quedat a dalt de la pàgina. La presència d'una altra mà es nota perquè la cal·ligrafia és lleugerament diferent (especialment a les *d* minúscules) i perquè les paraules són un xic apretades, per a poder-les encabir a l'espai disponible. Potser són del mateix escriptor el número 277, situat en el marge superior, que és el d'ordre del document, i el 991, afegit al marge dret, al costat de la penúltima línia (1. 113), que n'indica la data. També als marges hi ha tres paraules, que indiquen on hi ha localitzades al text algunes dades d'interès. Junt a les línies 26 i 29 hom pot llegir el mot *edificatio*,

ja que s'hi parla de la construcció del temple olerdolà, i al costat de la 66 *Viuas*, doncs en ella comença l'esment de la intervenció del bisbe *Vives* en l'acte de la consagració.

Aquest encapçalament comença amb la paraula *Dodalia* (1. 1), variant ortogràfica de *dotalia*, plural neutre que es pot traduir per *fets dotals* o més lliurement per *dotació*. Aquesta dotació consta de diverses classes de béns que s'enumeren, si bé la llista no correspon al que en realitat va ser donat en el segle x i més aviat sembla ser una fórmula estereotipada. *Mansis, masos*, eren les unitats agrícoles, resultat de les parcel·lacions que feia el senyor de les terres de la seva propietat. Generalment comprenia terrenys varis, de manera que el mas fos capaç de produir tota mena de productes del camp i esdevingués autosuficient (1). *Honoribus, honores*, eren dominis feudals de gran categoria, que comprenien diverses castellanies, és a dir, territoris sota domini d'un castell (2). Aquest sentit no pot aplicar-se al mas d'Olerdola, i cal entendre *honor* en l'altre sentit de finca o propietat, tal com s'ha vingut usant en les escriptures tot al llarg de la història de Catalunya. *Alo-diis, alous*, eren les propietats exemptes de càrregues de les quals els propietaris en podien disposar sense limitacions (3). Els *termes* i *afrontacions* són els límits de les terres i l'esment de les finques que limiten amb la descrita. Els *delmes* eren un tribut, definit com la desena part de la collita, que els pagesos havien de donar per a mantenir el clergat i el culte. Les *primícies* s'entenen com el lliurament a l'Església d'una part dels primers fruits de la terra i dels primers nats dels caps de bestiar. Finalment, les *dominicatures*, dites també *domenges* i *domengadures*, eren aquelles terres sobre les quals un senyor tenia domini feudal (4).

Després del resum inicial, el document s'inicia amb una gran *I* capital, d'un 12 centímetres de longitud, dibuixada al marge de la pàgina, i feta la invocació a Déu, l'escrit és presentat com una *paginola* (1. 5). La traducció literal de *paginola* és *pagineta*. Aquest diminutiu apareix ja a Ciceró, però com a designació d'una escriptura notarial no l'he trobat a cap dels reculls documentals. Penso que aquesta originalitat pot atribuir-se a l'estil literari, bon tros excèntric, del jutge Ervigi Marc, que fou el redactor. És ben clar, però, pel sentit, que *hec est paginola dotis* significa *aquesta és l'escriptura de dotació* i així ho he traduït, encara que el terme tècnic d'*escriptura* no hi surti expressament. Pel que fa al començament abrupte *Hec est*, és molt semblant al de la donació del castell d'Albà, del 978, que féu el bisbe Vives, i que comença *Hec est convenientia que facit Vivas episcopus* (5), la qual, però, és obra del prevere Pere.

A continuació, el bisbe barceloní Vives és designat amb el nom certament insòlit, de *codrus*. Es tracta d'una altra mostra de la vanitat literària d'Ervigi Marc. Joan Bastardas ha estudiat aquesta paraula (6) i en dona una interpretació força versemblant. *Codrus* és el nom propi d'un pastor de ramats que surt a l'Eneida. En algun glossari poc explícit devia llegir-se: «*Codrus* = pastor il·lustre». I el jutge Ervigi quan volgué dir que el bisbe de Barcelona era un «pastor il·lustre» digué que era *codrus*.

De la doble dedicació de l'església d'Olerdola a sant Miquel i a sant Pere (1. 7-8), avui encara es conserva la primera d'elles, traslladada al temple nou, que en 1885 va fer construir mossèn

Jaume Plans a la Plana Rodona, al costat de la carretera de Vilafranca (7).

Segueix una introducció de caràcter bíblico-històric (1. 8-22), que comença amb el record del tabernacle que allotjava l'arca en el viatge dels israelites pel desert (1. 8-12). Es parla de la seva coberta de pells vermelles, tal com diu el llibre de l'Exode: «Faràs a la tenda una coberta de pells de be, vermelles, i una coberta de cuïro al damunt» (8). Després, del temple, ja d'obra, que edificà Salomó (1. 12-17), perquè el seu pare David, violent i occisor, no en fou digne (9), mentre que ell fou home, fins i tot en el nom, pacífic (10). David és anomenat *preco Xristi* (1. 13) com a suposat autor dels Salms, que alludeixen a Crist. En la construcció del temple de Salomó, es fa servir la paraula *cadere* (1. 13), mot extravagant a no ser que se li doni un valor barrocamment literari, en el sentit de *construir*, ja que en realitat vol dir *forjar* un metall. Finalment, amb la vinguda de Crist, nascut de Maria, es renoven els llocs de culte, que passen a ser basíliques on els cristians es salven per mitjà del baptisme, *aquam regenerationis* (1. 17-22).

La paraula *castrum* (1. 24) pot significar tant un castell com una població fortificada. En el cas d'Olerdola, sembla que cal traduir *lloc fort* i no únicament *fortalesa*. Cert que hi havia en la part alta de l'àrea urbana un castell, la torre Susanna, però per sota d'ell s'estenia el poble, defensat al sud, est i oest per espadats difícils d'escalar i al nord per una muralla, encara avui existent. Potser la població era més petita i arredossada al voltant del castell en l'any 929, quan el lloc va ser repoblat, però ja devia tenir la superfície descrita més amunt en l'any 978, quan es va aixecar l'església de la qual estem estudiant la dotació (11).

He traduït amb dubtes l'expressió *infra muros* (1. 63) per *dintre de les muralles*. En realitat, *infra* vol dir *sota* i res no impedeix que s'entengui per *sota del castell-torre Susanna*. Ara bé, sembla estrany que es parli de *murs* genèricament, entenent els del castell, quan aquests eren d'importància secundària en relació amb els de la ciutat, que eren els que veritablement protegien els pobladors. Per altra banda, *infra* també es pot entendre en sentit moral i no físic, com *sota la protecció* dels murs o en forma equivalent *dintre* dels murs, que és la traducció que he preferit.

Les referències a la mort del prevere Sunifred (1. 70-73) són fetes en un to elevat i conceptuós. Per dir que *no mereixia morir* fa servir un circumloqui, afirmant, amb una doble negació el terme contrari, és a dir el *viure*: Sunifred era *no mereixedor de viure*, o *mereixia viure*, o *era ben digne de seguir vivint*, tal com he escrit. Tampoc no queda clar, si aquest *viure* és el terrenal o el celestial, en el primer cas, la frase seria un lament a causa de la seva mort, en el segon, el sentit seria molt més literari i poètic: com que era mereixedor de seguir vivint, morí per poder aconseguir la vida que mai no s'acaba.

El *fatali casu* (1. 72) es pot traduir de diverses maneres. *Fatali* significa *inevitable*, però també *malaurat* i *mortal*. *Casu* significa *ensopec* o *caiguda*, també *mort* i també, més rarament, *malaltia*. De les possibles combinacions entre aquestes paraules he preferit la d'*ensopec inevitable*, sense que es puguin negar altres interpretacions.

Al principi de la llista de donants s'anomenen dues classes socials: *religiosis uiris militibusque* (1. 75), *els barons religiosos i els militars*. El clergat fou nombrós en tota l'edat mitjana, però

encara no en el segle xè en la terra de frontera del Penedès. La cerimònia de consagració de l'església d'Olerdola, que degué aplegar els preveres de tota la rodalia no aconseguí reunir-ne sinó deu, que firmen al capdavant del document. Al seu costat hi ha els *milites*. La primera temptació és la de traduir aquests *milites* com a *cavallers*, entenent que es tracta de gent de categoria, rica o noble. Això seria, però, un error. Tals personatges eren anomenats *nobiles*, *proceres* i *primates*, exercien funció de govern i sovint afegien al seu nom personal el del seu lloc de residència (12). En canvi, els *milites* del nostre text eren simplement gent armada, *militars* o *guerrers*, sense que això vulgui dir que hagin de ser militars professionals. En el segle xè, el comtat de Barcelona era terra de frontera i tothom anava armat, amb excepció dels serfs, que cada vegada eren més pocs, i que anaven desapareixent de la societat catalana (13). Especialment el Penedès era terra de franquesa, els seus habitants gaudien d'exempció fiscal, no tenien altre senyor que el més alt de tots, el comte, i si guerrejaven era per a la seva defensa personal, no per necessitat d'ajudar algun noble en les seves empreses militars (14). Per això, els *milites* del document hem d'imaginar-los com a simples pagesos, que treballaven durament la terra, i que guardaven a casa, al costat de l'arada, l'espasa, l'elm i la cuirassa, i algun de més benestant potser també un cavall, perquè sabien que podrien necessitar-los en el moment menys pensat. Aquests *religiosis uiris* i *militibus* donants de propietats a l'església d'Olerdola, no eren pas l'alt clergat i la noblesa, sinó rectors rurals i camperols guerrers, de categoria social pariona, que es governaven per un sistema totalment democràtic, prenent les decisions en comú, sense admetre càrrecs amb domini, ni autoritats locals (15).

El mot *archileuista* (1. 77) significa literalment *cap dels levites*. Un levita, que en el antic testament era un servidor de segona categoria en el temple de Jerusalem, passa a designar en el vocabulari cristià els diaques i altres clergues no sacerdots. Per això, *archileuista* vol dir *ardiac* (16). En el segle xè, l'ardiac governava, per encàrrec del bisbe, la diòcesi o algun dels seus aspectes concrets, el clergat, la disciplina, els béns eclesiàstics, etc. Eren, per tant, com vicaris episcopals, si bé en aquells temps encara n'hi havia un de sol a cada diòcesi, i se'ls podia considerar gent de categoria dintre de l'estament eclesiàstic.

Una *parellada* (1. 77) es defineix com l'extensió de terra que una parella de bous podia llaurar en un dia. Corresponia aproximadament a 3.000 metres quadrats (17), és a dir, més o menys un terç de la superfície que té una illa de cases de l'Eixample barceloní. Segles més

tard del que ara estem tractant la parellada perdria el seu sentit de mesura agrària i designaria simplement la terra de conreu, com ens recorda encara la toponímia en els pobles de Sitges, Ribes i Vilafranca. Una *mujada* (1. 78) era la terra necessària per a poder sembrar un muig de gra. Un *muig* era l'antic *modius* llatí, que en el segle xè valia probablement per 80 quilos o el que és igual 100 litres (18). Una *mujada* tenia l'extensió d'al voltant de 5.000 metres quadrats, és a dir mitja illa de l'Eixample (19).

IGNASI M. MUNTANER

(1) Pierre Bonnassie: *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, 2 vols., Barcelona (Ed. 62), 1979-81, vol. 1, p. 215; *Història de Catalunya*, 6 vols., Barcelona (Salvat), 1979, vol. 2, p. 151.

(2) Bonnassie, vol 2, p. 198.

(3) José Balari Jovany: *Orígenes históricos de Cataluña* (reedició), 2 vols i índexs, S. Cugat (Inst. Intern. de Cult. Romànica), 1964, p. 543.

(4) Bonnassie (o.c.), vol 2, p. 200, vol 1, p. 212.

(5) José M. Font Rius: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 2 vols., Barcelona (C.S.I.C.), 1969, p. 13.

(6) *In memoriam Carles Riba (1959-1969)*, Barcelona (Ariel), 1973; Joan Bastardas i Parera: *Nota sobre la influència dels Glossaris en el llatí medieval català*, p. 67; cf. també *Glossarium mediae latinitatis Cataloniae*, Barcelona (CSIC), des de 1960.

(7) *Gran geografia comarcal de Catalunya: el Penedès i l'Anoia* (vol. 5), Barcelona (Fund. Enc. Catalana), 1982, p. 75.

(8) *Ex. 26, 14* (segons la traducció de la Bíblia de Montserrat, 1970). Cf. també *Ex. 25, 5*.

(9) Cf. *Sam. 7, 12 ss.*

(10) Cf. *Reis 5, 15 ss.*, 6 i 8.

(11) *Els castells catalans*, vol. III, Barcelona (Dalmau), 1971, p. 672 s.; Font Rius (o.c.), p. 77 al final de la pàgina.

(12) Bonnassie, vol. 1, p. 248-250. Sovint es tradueix *milites* per cavallers (cf. *Història dels catalans*, vol. 2, Barcelona (Ariel), 1970 (2.ª ed.), p. 887 s.; *Història de Catalunya - Salvat* (o. c.), p. 37), però es tracta de temps posteriors.

(13) Bonnassie (o. c.), vol 1, p. 267 i 261.

(14) Bonnassie (o. c.), vol. 1, p. 273.

(15) Bonnassie (o. c.), vol 1, p. 275.

(16) Cf. *Glossarium mediae latinitatis Cataloniae*.

(17) Balari (o. c.), p. 656; Bonnassie (o. c.), vol 1, p. 213.

(18) Ramon d'Abadal i de Vinyals: *Dels visigots als catalans*, 2 vols., Barcelona (Ed. 62), 1974, vol 1, p. 411 (nota).

(19) Balari (o. c.), p. 656; Bonnassie (o. c.), vol. 1, p. 213; Abadal (o. c. l. c.).

Amb el suport de la

Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis
“la Caixa”